

Sosyal Bilimler Dergisi / The Journal of Social Science

Yıl: 5, Sayı: 32, Aralık 2018, s. 84-102

Prof. Dr. Erdal FIRAT

St. Clements Institute - Yönetim Bilimleri Profesörü, prof.dr.erdalfirat@gmail.com

TÜRKİYE DIŞ POLİTİKASININ TARİHİ VE DEĞİŞİMİ

Özet

Türk dış politikası ülke kurulduğundan beri değişmektedir ve dönüşmektedir. Söz konusu değişimler, AKP dönemine kadar Batıcı bir eksende şekillenen Türk dış politikasının bu dönemde yeni bir yönelim edindiğine dair iddiaların gündeme gelmesine neden olmuştur. Ayrıca bu durumun ortaya çıkmasında Soğuk Savaş sonrası dönemin getirdiği fırsatların yanı sıra Özal ve sonrasında AKP yönetiminde elde edilen ekonomik büyüme ve görece siyasi istikrar ortamının da etkisi olmuştur. Türkiye bu dönemde aktif ve çok yönlü dış politikasıyla genişleyen imkânlarından maksimum düzeyde faydalanmak istemiş ve böylece bölgesinde söz sahibi olan önemli bir güce dönüşmeyi hedeflemiştir. Bu çalışma, Türk dış politikasında yaşanan bu değişimin tarihini, nedenlerini ve mevcut yazında belirtildiği gibi eksen kayması boyutuna ulaşip ulaşmadığını incelemektedir. Bu noktada bir sonuca varabilmek için Charles F. Hermann'ın dış politika değişimi tanımından yararlanılmıştır. Böylelikle söz konusu değişimin eksen ya da yönelim değişiminden ziyade aslında bir program değişikliğini yansıttığı sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler:türkiye dış politikası, dış politika, değişim, uluslararası ilişkiler

THE HISTORY AND TRANSFORMATION OF TURKISH FOREIGN POLICY

Abstract

Turkish foreign policy has been changing and transforming ever since the country has founded. These changes have led to claims that Turkish foreign policy, which has been shaped by Turkey's Western orientation and pro-status quo stance until the AKP era, developed a new foreign policy orientation. Additionally, as well as the opportunities brought by the end of the Cold War, the economic growth and relatively stable political atmosphere provided during the JDP administration was effective in bringing about this change. Turkey aimed to benefit at a maximum level from its extended opportunities by using its active and multi-dimensional foreign policy and hereby to turn into a major power having a say in its region. This study

intends to discuss the history, whereas on sand whether the aforementioned change has reached to the point of an "axis shift" as stated in the existing literature. Charles F. Hermann's foreign policy change was used in order to reach a conclusion at that point. Finally, the thesis concluded that the change in Turkish foreign policy reflected a "program change" rather than an a shift of axis or an international orientation change.

Keywords: turkish foreign policy, foreign policy, change, international relations

“Dış Politika” Kavramı

Dış politika, günümüzde uzmanların üzerinde anlaştığı bir tanımı olmamakla birlikte, çeşitli ekollerden gelen uzmanlar tarafından farklı şekillerde tanımlanan bir kavramdır. Örneğin; Christopher Hill dış politikayı “uluslararası ilişkilerde bağımsız bir aktör (çoğunlukla devlet) tarafından yürütülen resmi dış ilişkilerin toplamı” olarak tanımlarken, George Modelski “toplumların diğer devletlerin davranışlarını değiştirmek ve kendi eylemlerini uluslararası ortama uygun hale getirmek için geliştirdikleri faaliyetler sistemi” olarak tanımlar. Bu tanımlardan da anlaşılacağı üzere; dış politikaya dair aktör, amaç, eylem ve yöntemler dış politika tanımlamalarının temelini oluşturan unsurlardır.

Üzerinde asgari fikir birliği sağlandığı kadarıyla dış politika; “egemen ulus-devlet ortamının ötesinde bazı aktör ya da durumlara yönelik olmak üzere, politika yapıcılar tarafından istenilen şekilde hedefi etkilemek amacıyla, resmi ya da yetkili pozisyonlardaki kişilerce formüle edilen bir dizi hedef, talimat ve niyeti” ifade etmektedir. Böylesine uzun ve ayrıntılı bir tanımlama, tanım içerisinde dış politika kavramının kapsamı ve niteliğiyle ilgili tartışmalı noktaları net bir şekilde ortaya koyması bakımından faydalı gözükmektedir. Bu noktada dış politikayı yalnızca “bir devletin başka bir devlete veya devletlere karşı izlediği politika” ya da -daha da kısaltılmış bir biçimde- “devletlerin dış aksiyonları” olarak tanımlamanın söz konusu tartışmalara açıklık getirmek bakımından yetersiz kalacağı görülmektedir.

Söz konusu tartışmalı noktaları yansıtan ve dış politikanın tanımını yapmayı zorlaştıran faktörler arasında; devlet dışı aktörlerin devletin hegemonyasını tehdit etmesi, devletler arası karşılıklı bağımlılığın artması sonucu iç ve dış politika ayrımı yapmanın giderek zorlaşması ve yüksek/düşük derecede öneme sahip konular (high politics/low politics) arasındaki ayrımın belirsizleşmesi neticesinde dış politika içeriğinin genişlemesi gibi hususlar yer almaktadır. Bu nedenle “politika” ile tam olarak ne kastedildiği ve istenmeden yapılan dış politika davranışlarının dış politika kapsamında değerlendirilip değerlendirilmeyeceği, dış politika yapıcılar arasında devlet dışı aktörlerin yer alıp almadığı, hangi konularda yürütülen politikaların dış politika kapsamına girdiği gibi sorular net bir dış politika tanımının ortaya çıkmasını engellemektedir. Ayrıca, dış politika tanımlarının tek tek ele alındıklarında yetersiz görülmeleri, farklı ekollere yakınlıkları dolayısıyla dış politika analizinin belirli bir yönünü öne çıkarmalarından da kaynaklanmaktadır. Bu noktada konuya birçok perspektiften bakılmasının önemi ortaya çıkmaktadır.

Dış politika kavramının çerçevesinin oluşturulmasında en önemli konulardan biri de analiz düzeyidir. Analiz düzeyi, dış politika çalışmalarında temel aktör ya da aktörleri ve çalışmanın kapsamını belirleyen başlıca unsurlardandır. Dış politika yalnız ulusal düzeyde ele alındığında aynı iç özelliklere sahip devletlerin farklı dış politikalar üretmesini, yalnızca sistem düzeyinde

yapılan analizlerde ise iç aktörlerin/iç dinamiklerin dış politikaya etkisini anlamamız mümkün olmayacaktır. Birey düzeyinde inceleme yapmaktan kaçınılması ise liderlerin veya karar alıcıların karar alma sürecindeki rollerinin ve dış politika algılamalarının göz ardı edilmesine, dolayısıyla eksik ya da hatalı değerlendirmelere sebep olabilmektedir. Bu nedenle dış politika analizinin farklı düzeylerde yapılması ve bütüncül bir yaklaşımla ele alınması daha faydalı olacaktır. Böylelikle, çok düzeyli ve çok boyutlu olarak ele alınan “dış politika” kavramı olabildiğince kapsamlı bir şekilde incelenebilecektir.

Dış Politikada “Değişim”

Uluslararası ilişkiler disiplinindeki temel yaklaşımların -dış politika kavramı üzerinde olduğu gibi- değişim kavramı üzerinde de farklı varsayımları vardır. Uluslararası ilişkilerde değişimin mümkün olup olmadığına dair tartışmaları yansıtan değişkenlik (mutability) konusu, bu noktada anlaşmazlığa neden olan en önemli meselelerden birini oluşturmaktadır. Dış politikada değişimin, özellikle de radikal değişimin sıklıkla rastlanan bir durum olmaması ve demokratik ülkelerde bu tür değişimlerin gerçekleşebilmesi için hem bürokrasinin hem de kamuoyunun bu yönde ikna edilmesi gerektiğine dair oluşan yaygın kanı araştırmacıların değişim konusuna mesafeli yaklaşmasına neden olmuştur. Buna ek olarak; İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde Uluslararası İlişkiler çalışmalarına egemen olan realist yaklaşımın iki blok arası ilişkilere ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) tehdidine ağırlık vermesi değişim konusunun yeterli ilgiyi görememesinin sebepleri arasında gösterilmektedir.

Değişim konusunda karamsar gözüken realistler, uluslararası arenada yaşanan köklü değişimler sonucu 18. ve 19. yüzyıl Avrupası'nın askeri ve diplomatik yaşamını açıklamaya yarayan kavramsal araçların günümüzde faydasız hale geldiğini kabul etmemekle suçlanmışlardır. Realist yaklaşım, uluslararası ilişkilerde değişimin güç dengelerinde, güç kutuplarında ve büyük güç yapılarında meydana gelen değişiklikler ile sınırlı olduğunu savunurken; liberal ve inşacı yaklaşımlar, buna karşın, politika yapıcılarının öğrenme kapasitesine ve realistlerin güvenlik ikilemlerinden sıyrılabilme ihtimaline dikkat çekmişlerdir. Böylelikle, realist yaklaşımın temel varsayımlarına karşı ortaya çıkan söz konusu eleştiriler “dış politika” ve “değişim” kavramlarına karşı yeni bakış açıları üreterek dış politika değişiminin kavramsallaştırılmasında etkili olmuştur.

Değişimi dış politika bağlamında tanımlayan Rosati, bu kavramın “daha mütevazı değişikliklerden dış politikanın önemli derecede yeniden yapılandırılmasına kadar uzanan geniş yelpazeli değişimi ifade eden bir dış politika olgusu” olduğunu belirtmiştir. Bu tanımdan da anlaşılacağı üzere dış politikada değişim; dış politikaya yeniden yön verme (redirection) ya da dış politikayı yeniden yapılandırma (restructuring) olarak nitelendirilebilecek büyük çaplı değişikliklerin yanı sıra küçük çaplı ayarlama ve düzeltmeleri (adjustment) de inceleyen kapsamlı bir çalışma alanı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tablo 1. Nye'nin Güç Tipolojisi

		Davranışlar	Temel Araçlar	Hükümet Politikaları
SERT GÜÇ	Askeri Güç	<ul style="list-style-type: none">ZorlamaCaydırmaKoruma	<ul style="list-style-type: none">TehditKuvvet	<ul style="list-style-type: none">Zorlayıcı diplomasiSavaşİtifak
	Ekonomik Güç	<ul style="list-style-type: none">TeşvikZorlama	<ul style="list-style-type: none">Para vermeYatırım	<ul style="list-style-type: none">YardımRüşvet
	YUMUŞAK GÜÇ	<ul style="list-style-type: none">Hayranlık uyandırmaGündem yaratma	<ul style="list-style-type: none">DeğerlerKültürPolitikalarKurumlar	<ul style="list-style-type: none">Kamu Diplomasisiİki taraflı ve çok taraflı diplomasi

Dış politikada değişim, 1970'lerde başlı başına bir araştırma konusu olarak ortaya çıkan ve 1980'li yıllarda konunun çerçevesini oluşturan çalışmaların yayınlanmasıyla ilgi görmeye başlayan görece yeni bir çalışma alanıdır. Dış politikada değişimi "ihmal edilmiş bir olgu" olarak niteleyen K. J. Holsti, değişim konusunun teorik yazında fazlaca yer almadığını, dış politika kaynaklarının dış politikanın kendisinden daha çok dikkat çektiğini belirtmiştir. DPA çalışmalarındaki gelişmeler sonucu düzen yerine değişimi ele alma eğilimi, davranışçılık akımının etkisiyle orta ölçekli teorilere (middle-range theories) duyulan ihtiyaç ve Soğuk Savaş sonrası dönemde süper güç politikalarına olan ilginin azalması gibi unsurların etkisiyle değişim kavramı DPA çalışmalarında ön plana çıkmıştır.

1990'lı yıllarla birlikte uluslararası ilişkilerde köklü değişimlerin yaşanması sonucu dış politikada değişimi ele alan çalışmalara olan ilgi artmaya başlamıştır. Soğuk Savaş ortamının sağladığı görece istikrar ve karşılıklı bağımlılığın istikrarı artırıcı etkilerinin abartılması dolayısıyla uzun süre göz ardı edilen değişim konusu; James Rosenau, Kal Holsti, Kjell Goldmann, Charles F. Hermann ve David Skidmore gibi araştırmacıların öncülüğünde uluslararası ilişkiler yazınında yer edinmiştir. Dış politikada radikal değişim sıklıkla rastlanan bir durum olmadığından, küçük ve orta ölçekli değişikliklerle birlikte "süreklilik" ve "istikrar" kavramları da bu çalışmalarda sıkça yer almıştır. Devletlerin dış politikalarını ne zaman, nasıl ve niçin yeniden şekillendirme ve yapılandırma ihtiyacı duydukları sorularına cevap arayan çalışmalarda; değişime neden olan faktörler, karar alma süreçleri, değişimin türü/boyutu ve zamanlaması gibi unsurlar başlıca odak noktaları olmuştur.

Dış politika değişimi ile ilgili kuram geliştirme çabalarına bakıldığında, bu konudaki tek ciddi girişimin David A. Welch'e ait olduğu görülmektedir. Daniel Kahneman ve Amos Tversky tarafından geliştirilen Beklenti Teorisi'nden (Prospect Theory) esinlenen Welch; insanların kaybetme ihtimali karşısında risk almaya eğilimli iken, kazanma ihtimali söz konusu olduğunda "riskten kaçınma" eğilimi gösterdiklerine dair düşünceleri dış politika değişimine uyarlamıştır. Welch, insanların riskten kaçınma eğilimlerinin kazanma isteklerine karşı ağır bastığını savunmuş ve dış politika değişimine dair iddialarını bu doğrultuda "kayıptan kaçınma kuramı" (loss-aversion theory) adı altında kuramsallaştırmaya çalışmıştır. Böylece, insanların kazanma ihtimali olduğu durumlarda riskten kaçınan, kayıp ihtimalinde ise riske giren tavır takındıklarına göre; devletlerin de benzer şekilde –eğer elde edilecek kazanç çok önemli boyutlarda değilse- kazanma ihtimali karşısında değişimi tercih etmezken, mevcut politikanın bedellerini

ödemekten kaçınmak adına dış politikalarını değiştirme yönünde karar aldıkları sonucuna varmıştır. Değişim çoğu zaman daha büyük kayıplar verme ihtimalini de beraberinde getireceğinden, karar alıcılar ancak statükonun önemli kayıplara sebep olacağını düşündüklerinde değişim daha olası hale gelmektedir. Bu yüzden Welch, değişim kararını “acılı bir seçim” (a painful choice) olarak nitelendirmiştir.

Erken Cumhuriyet Dönemi ve Türk Dış Politikasının Temel İlkeleri

Türk dış politikasının temel ilkeleri, “Erken Cumhuriyet Dönemi” olarak adlandırılan dönemde şekillenmiştir. Kurtuluş Savaşı’nın galibi olarak Lozan Antlaşması’nı imzaladıktan sonra içeride yeniden yapılanmaya ağırlık veren Cumhuriyet rejimi, dış politikada da buna paralel olarak “bağımsızlık, bağlantısızlık, kendi kaderini tayin etme hakkı ve egemenlik” talepleri ekseninde uluslararası meşruiyetini sağlamayı amaçlamıştır. Böylece Türkiye, kuruluş döneminde öncelikli hedefini “devletin tam bağımsızlığının ve bütünlüğünün korunmasına yönelik uluslararası işbirliğinin sağlanması” olarak belirlemiştir. Bu doğrultuda Batı ile yakınlaşma çabası içinde olmasına rağmen, İngiltere ve Fransa ile yaşanan sorunlar nedeniyle Sovyetler Birliği’ne yanaşarak denge politikası izlemeye çalışmıştır.

Türk dış politikası genel olarak ele alındığında; Batı ile işbirliği içinde olma çabası, Batı ile kurulan bağların zayıfladığı dönemlerde izlenen denge politikası, Lozan sonrası oluşan mevcut durumu koruma eğilimi ve dış politika eylemlerinin meşruiyetine ilişkin sürdürülen hassasiyet birer devamlılık unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla Batıcılık, statükoculuk, dengencilik ve meşruiyetçilik olarak adlandırılabilir ilkeler; erken Cumhuriyet Dönemi’nden itibaren Türk dış politikasının şekillenmesinde önemli rol oynamaları bakımından bu çalışma kapsamında büyük önem taşımaktadır. Türk dış politikasının ana çizgisinde bir değişim olduğuna dair kuşku oluşturan dönemlerde de söz konusu ilkelerden bir sapma olup olmadığı tartışılmaktadır. Bu nedenle dış politikanın genel seyrinde yaşanan kırılmalar ya da daha ciddi dönüşümler incelenirken, öncelikle Türk dış politikasının hangi ilkeler etrafında şekillendirildiği göz önünde bulundurulmalı ve değişim bu ekseninde ele alınmalıdır.

Türk Dış Politikasının Temel Belirleyicileri

Temel ilkeleri Erken Cumhuriyet döneminde oluşturulan Türk dış politikasının uygulanmasında söz konusu ilkelerin yanı sıra birçok farklı unsurun belirleyici olduğu gözlenmiştir. Türk dış politikasının tarih, coğrafya, kültür ya da ekonomi odaklı bakış açılarıyla incelenmesi sonucu ortaya çıkan söz konusu unsurların bir kısmı bu çalışmanın “değişim” eksenli yaklaşımında da önemli yer tutmaktadır. Bu bölümde ele alınan unsurlar -kısa zamanda değişmesi öngörülme-yen yapısal faktörleri yansıtmasına rağmen- değişen ideolojik ve dönemsel koşullar çerçevesinde farklı biçimlerde yorumlanarak Türk dış politikasında yaşanan/yaşanabilecek değişimlerin de belirleyicisi konumuna gelebilmektedir. Örneğin, son dönemde ortaya çıkan Yeni-Osmanlıcılık tartışmaları Osmanlı mirasının iktidar tarafından farklı bir biçimde yorumlandığı iddialarına dayanırken, Davutoğlu’nun Türk dış politikasını farklı bir bakış açısıyla ele alması Türkiye’nin jeopolitik konumunun ve imkânlarının yeniden değerlendirilmesiyle mümkün olmuştur. Bunlara ek olarak, Türk siyasal rejimine bakışın farklılaşmasıyla Türkiye’nin tehdit algılamaları ve güvenlik anlayışında ciddi değişimler olmuş; ülkenin ekonomik durumunda sağlanan iyileşme ise dış politikada özgüven oluşmasına zemin hazırlamıştır.

Rejim Unsuru ve Türkiye'nin Tehdit Algılamaları

Türk siyasal rejimi, Türk dış politikasının gelişiminde son derece etkili olan güvenlik algısının şekillenmesinde büyük pay sahibi olması bakımından dış politikanın temel belirleyicileri arasında yer almaktadır. Aynı zamanda Osmanlı mirasının da bir parçası olarak nitelenebilecek “iç ve dış düşmanlarla çevrili olma algısı”, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş yıllarında ve milli mücadele döneminde ülkenin siyasal bilincine yerleşerek Türkiye'nin dış politikasını ve komşuluk ilişkilerini önemli ölçüde etkileyen bir unsur haline gelmiştir. Türk dış politikasının güvenlik öncelikli belirlenmesinin yanı sıra ordunun dış politika yapımında etkin rol oynamasına da zemin hazırlayan bu anlayış, cumhuriyetçi siyasal yapının bir gereği olarak görülmesi bakımından rejim unsurunun bir etkisi olarak göze çarpmaktadır. Türk siyasal rejiminin varlığını sürdürebilmesi için Türkiye Cumhuriyeti'nin bağımsızlığı ve toprak bütünlüğünün yanı sıra üniter yapısı ve laik karakterinin de korunması gerektiği düşünülmektedir. Bu yüzden Türk dış politikası, devletin sınırları dışındaki düşman algılamaları kadar içeride Türkiye'nin uluslaşma sürecine zarar verebilecek ayrılıkçı hareketler ve çağdaşlaşma hedefinden alıkoyabilecek gerici faaliyetlere karşı da duyarlılık göstermektedir. Bu bağlamda “ulus-devlet kurma ve uluslaşma süreçlerinin getirdiği iç ve dış istikrar arayışının statükocu ve dengeci bir dış politikaya yol açması” ve “siyasal rejimin Batıcı niteliği nedeniyle Batı yönelimli dış politikanın benimsenmesi” gibi sonuçlar göz önüne alındığında, Türk siyasal rejiminin Türk dış politikası üzerinde ne derece etkili olduğu gözler önüne serilmektedir.

Türk dış politikasında etkili olan güvenlik algısının şekillenmesinde rol oynayan bir diğer unsur da -Cumhuriyeti kuran kadroların büyük çoğunluğunun asker kökenli olmasının da etkisiyle- ordunun laik cumhuriyet rejimini korumakla sorumlu olması dolayısıyla devletle sıkı bir bağa sahip olmasıdır. Bu nedenle Türk siyasal hayatında belirleyici bir konumda olan Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK), dış politika karar alma mekanizmalarında da etkin bir rol oynamıştır. Bu durumun ortaya çıkmasında, ordunun “rejimin yerleştirilmesi ve korunmasında” merkezi bir rol üstlenmesinin yanı sıra radikal sivilleşme hamleleri yapamayan zayıf ve istikrarsız siyasal aktörlerin dış politikada belirleyici olamamaları da etkili olmuştur. Böylelikle dış politikanın kırmızı çizgilerini belirleyen ordu; Kıbrıs sorunu, İsrail ile ilişkiler ve Kürt sorunu gibi konulara farklı bir yaklaşım getirmeye çalışan hükümetlere engel olarak değişim konusunda frenleyici bir işlev edinmiştir. Bu da ülkedeki toplumsal barışı engellemiş, toplumun farklı kesimleri arasındaki uçurumu açmıştır ve bizi bugünkü çok kutuplu toplum yapısına zorlamıştır. Daha başındayken çok barışçıl yöntemlerle çözülebilecek olan sorunlar yüzünden ülkede haddinden fazla kan dökülmüş ve toplumsal hafızada yaralar açılmıştır.

Türkiye'de güvenliğin bu denli merkezi bir kaygı haline gelmesinin bir diğer nedeni de Türkiye'ye yönelik dış tehditlerin varlığının devam ettiğini somut olarak gösteren deneyimler olmuştur. II. Dünya Savaşı sonrası Sovyet Rusya'nın Boğazlar'a yönelik talepleri, Suriye'nin Hatay'ın Türkiye'ye katılmasını kabullenmekte zorluk çekmesi, 1962 Küba krizinde ve 1964 yılında Lyndon B. Johnson tarafından İnönü'ye yazılan mektupta Türkiye'nin güvenliğinin müttefiki ABD tarafından göz ardı edilmesi, 1995 yılında Yunanistan ve Suriye'nin -Türkiye'yi hedef aldığı düşünülen- bir savunma antlaşması imzalaması ve Ermenilerin soykırım iddialarını kararlılıkla sürdürmesi söz konusu deneyimlerin en somut örnekleri olarak dikkat çekmektedir.

Kürt Sorununun Türk Dış Politikasına Etkileri

Etnik sorun, “kendi”lerini ve “öteki”lerini ortak köken, tarih, dil, kültür gibi etnik niteliklerle tanımlayan gruplar arasında, rekabetten savaşa kadar uzanabilen sosyopolitik anlaşmazlık ve cepheleşmelerdir. Bu sorunlar ülkedeki etnik gruplar arasında olabileceği gibi, devlet ile bir etnik grup arasında da olabilir. Etnik sorunlar bir yönüyle yasal, kültürel veya ekonomik ayrımcılık ya da ulusal kimliğin baskın etnik grubun soyuna/kültürüne dayandırılma çabalarının, öteki yönüyle de etnik grubun fiziksel varlığını koruma, kültürel kimliğini ifade etme, geliştirme veya belli bir toprak üzerinde özerk yönetim kurma veya ayrılma taleplerinin bir uzantısı olarak doğabilir. Bu haliyle etnik sorunlar etnik kimliğin tanınmasına, bu kimliğe ilişkin hakların yasal statüye kavuşturulmasına, etnik grubun iktidarı bir biçimde paylaşmasına ve sosyoekonomik şartlarının düzeltilmesine ilişkin sorunların bir fonksiyonudur.

Böylece Kürt sorunu bir yandan Türk dış politikasında uzun yıllar benimsenmiş olan ve dış politikada güç ilişkilerini ön plana çıkararak realist anlayışı yeniden üretmiş, öte yandan özellikle AB bağlantısının da bir sonucu olarak 1990 sonrası gelişen ortama daha uygun düşen ve dış politikayı sosyal ilişkilere dayandıran inşacı (constructivist) anlayışa uyum sağlamayı zorlaştırmıştır.

Tablo 2. Kürt sorununun Türk Dış Politikasına Etkileri ve Sonuçları

ETKİLEDİĞİ ALANLAR	ETKİLER	SONUÇLAR
Türk Dış Politikasının Vizyonu	Realist dış politika anlayışını yeniden üretmesi, Dış politika anlayışında değişime zorlaması, Karar alma mekanizmasında gelenekselci-değişimci ayrışması.	Vizyon üretmemesi ve içe dönük dış politika (güvenlik açmazı), Yeni uluslararası ilişkiler anlayışına uyum sağlayamama ve dışarıyı algılayamama (Batı'dan uzaklaşma), Reelpolitiğin çelişkili hal alması ve yeni sorunlar doğurması, Dış politika yönelimlerinde kararsızlık ve belirsizlik.
Türk Dış Politikasının Dayandığı İç Dinamikler	Ulusal birlik beraberlik ve ulusal kimlikte zayıflama, Ulusal çıkarda belirsizlik, Ulusal güvenlikte sorunlar	İç-dış politika bağlantısı sonucu dış politikanın içe dönük ve bölünme korkusu temelinde yapılması ve yürütülmesi, İçerinin dış politikadan, dış politikanın içeriden olumsuz etkilenmesi

Türkiye'nin Doğu ve Batı Bağlantısı ile İkili İlişkileri	ABD ile “çıkar çatışması” kaynaklı tehdit algılamaları nedeniyle “ittifak ilişkisi”nde sorunlar, AB’yle “zihniyet farklılaşması” kaynaklı tehdit algılamaları nedeniyle “katılım ilişkisi”nde sorunlar, Ortadoğulu komşulardan gelen açık tehditler nedeniyle ikili ilişkilerde sorunlar, Kuzey Irak sorunu ve pankürdist tehdit algılaması.	Batı bağlantısının zayıflaması ve Türk dış politikasının Avrupalı niteliğinin azalması (Batıcılıktan uzaklaşma), Doğu bağlantısının daha riskli hale gelmesi ve Türk dış politikasının Ortadoğulu niteliğinin artması.
Türk Dış Politikasında Çelişki ve Açmazlar	İlkesel çelişkiler Reelpolitik çelişkiler Normatif çelişkiler	İmaj kaybı, Fırsatların değerlendirilememesi, Pasifleşme Uluslararası alana uyumsuzluk

Ayrıca Kürt sorununun etkisiyle sürdürülen ve Batı ile anlaşmazlıklara yol açan realist vizyon Türkiye’yi Batılılaşma hedefinden uzaklaşarak askeri açıdan güçlü olma ve sınır ötesinde güç politikalarıyla (hard power) etki alanları oluşturma hedefine kaydırmaktadır. Bu kayma, Türkiye’nin Batı’daki imajını ve Batı bağlantısını olumsuz etkilemektedir. Çünkü özellikle Avrupa’nın temel dış politika vizyonunda realizm etkisini gittikçe yitirmekte, fiziksel güç politikaları yerini yumuşak güçle (soft power) nüfuz politikalarına bırakmaya başlamıştır. Neticede bu vizyon sorunu Türk dış politikasının temel ilkelerinden biri olan Batıcılığı ciddi anlamda zedelemiştir.

Sonuç olarak Kürt sorunu, Türkiye’nin iç kapanarak yeni döneme ilişkin vizyon geliştirmesini engellemiş, bu ise yeni uluslararası ilişkiler anlayışına uyum sağlayamama ve dışarıyı algılayamama ya da eksik algılamaya neden olarak dış politikanın yönünde kararsızlık ve belirsizliklere yol açmıştır.

Fakat her halükarda Türkiye Kürt sorununu iç politikasında olduğu kadar dış politikasında da belirleyici ve ağır maliyetler getirici bir girdi olmaktan çıkarmak zorundadır. Bunun yolu ülkenin bütün unsurlarını ve bireylerin doğal edinilen ve kişisel tercihlerle sürdürülen özelliklerini sisteme entegre ederek, toplumsal barışı ve refahı sağlayarak bu toprakların ürettiği tüm değerleri ortak bir paydada paylaşılan hedeflere yönlendirebilen bir anlayışı geliştirmektir. Bu toplumsal gücü arkasına alan bir Türkiye’nin dış politikada çok daha etkin bir aktöre dönüşeceği açıktır. Böyle bir Türkiye’nin çevresine daha kompleksiz ve özgüvenle bakabilen, bölgesindeki gelişmelere yön verebilecek bir aktör olacağı kuşkusuzdur. Kısacası, bu sorun aşılabildiğinde Türk dış politikası iç politika odaklı olmaktan kurtularak, olması gerektiği gibi dışarıda fırsat kollayan ve geliştiren, daha rasyonel ve vizyoner bir anlayışa sahip olacaktır.

Tarafsızlıktan Aktivizme Türk Dış Politikası

Kuruluş döneminde tarafsızlığı kendisine ilke edinen Türk dış politikasının zaman içerisinde tarafsızlıktan aktivizme doğru yöneldiğini savunan Dietrich Jung ve Wolfango Piccoli; bu süreçte tarafsızlık, Batılılaşma, yakınlaşma (rapprochement) ve aktivizm olmak üzere dört safhadan geçildiğini belirtmektedir. Tarihsel bir bakış açısıyla yapılan bu değerlendirmeye göre; Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yirmi yılında ülkenin toprak bütünlüğünü sağlamlaştırmak adına içeride ve dışarıda yürüttüğü çalışmalar, söz konusu dönemde Türk dış politikasına da yön veren en önemli etkenlerden olmuştur. Cumhuriyetin ilk yıllarında izlenen dış politikaya dair analizlerde, politika yapımcıların iç politikaya ağırlık verebilmek için dış politikayı sorunlardan arındırmaya odaklandıklarının altı çizilirken; bu bağlamda dış politikada ihtiyatlı hareket edilmesi kimilerince “tarafsızlık”, kimilerince de “aktif izolasyonizm” politikası olarak değerlendirilmiştir.

Bu doğrultuda; 16 Mart 1921 ve 17 Aralık 1925 tarihlerinde Sovyetler Birliği ile imzalanan dostluk anlaşmaları ile kuzeydoğu sınırları, Şubat 1934'te imzalanan Balkan Paketi ve ardından Yunanistan ile imzalanan ikili anlaşmalarla Doğu Trakya ve Boğazlar, 1937 yılında imzalanan Sadabad Paketi ile de doğu sınırları koruma altına alınmak istenmiştir. Hatay'ın anavatana ilhakı ve Musul sorununun çözümü ile de Türkiye güney ve güneydoğu sınırlarının geleceğine netlik kazandırmayı amaçlamıştır. Türkiye böylelikle bir yandan kutuplaştırıcı bir ittifaka katılmaktan ve ciddi bir yükümlülük altına girmekten kaçınırken diğer yandan da yalnızlaşmamak adına komşularıyla ve bölgesel aktörlerle ilişkilerini iyileştirme çabası içinde olmuştur.

İkinci Dünya Savaşı sonrası iki kutuplu sistemin hâkim olmaya başlaması ve Türkiye'de de çok partili sisteme geçilmesiyle birlikte Erken Cumhuriyet dönemlerinde sürdürülen tarafsızlık politikası yerini Batılılaşma safhasına bırakmıştır. Türkiye II. Dünya Savaşı'ndan sonra Batı'ya daha fazla yaklaştıkça, Müslüman komşularından da bir o kadar uzaklaşmaya başlamıştır. Demokrat Parti döneminde Ortadoğu'da yalnızlaşma pahasına Batı politikaları ve çıkarları ile özdeşleşen bir Türk dış politikası ortaya çıkmıştır. Türkiye, bu bağlamda 1956 Süveyş Kanalı Krizi'nde Batı'nın yanında yer alırken; 1958 yılında ABD'nin İncirlik Üssü'nü kullanımına izin vererek Beyrut'a 16.000 kişilik bir birlik yerleştirmesine destek olmuş ve Cezayir Bağımsızlık Savaşı'nda da Fransa'ya destek vermiştir. Sovyetler Birliği'nin bu dönemde Türkiye'ye karşı takındığı tavır da Türkiye'nin Batı safında yer almasında etkili olmuş, neticede Türkiye ABD'nin Rusya'ya karşı uyguladığı çevreleme politikası (containment) kapsamında önemli bir rol üstlenmiş ve özellikle Ortadoğu politikalarını ABD eksenli şekillendirmiştir.

Bunun yanı sıra Türkiye'nin 1948'de Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü (OEEC) kurucu üyesi olurken, 1949 yılında Avrupa Konseyi'ne üye olması ve 1963'te AET ile Ankara Anlaşması'nı imzalayarak topluluğa üye olma yolunda ilk adımı atması Avrupa ile kurumsal bütünleşme doğrultusunda gösterilen çabaların bir sonucu olarak dikkat çekmiştir. Batı ile güvenlik ittifakını da kurumsallaştırmayı hedefleyen Türkiye, Demokrat Parti (DP) döneminde NATO ve Bağdat Paketi'ne üye olarak bu konudaki kararlılığını ortaya koymuştur. Özellikle Menderes Hükümeti'nin NATO üyeliğini garantilemek için –konuyu parlamentoya dahi getirmeden– Kore'ye bir tugay asker göndermesi bu bağlamda en çok tartışılan konulardan biri olmuştur. Türkiye bu uğurda Kore'de Cumhuriyet döneminin ilk denizaşırı birliğini konuşlandırmış ve Kurtuluş Savaşı'ndan sonra ilk aktif savaşını vermiştir.

1960'lı yıllarda başlayan yakınlaşma safhasında ise belirleyici etken Türkiye'nin Batı'nın kendisine karşı izlediği politikadan duyduğu rahatsızlık ve bunun yol açtığı hayal kırıklığı olmuştur. Sovyet tehdidinin azaldığının düşünülmesi ve Yunanistan ile gerginleşen ilişkiler de hesaba katıldığında bu sürecin Türkiye'nin Arap dünyası ile yakınlaşmasına neden olduğu görülmektedir. Söz konusu döneme damgasını vuran Jüpiter füze krizi, Johnson mektubu, Kıbrıs Barış Harekâtı ve ardından ABD tarafından Türkiye'ye uygulanan ambargo gibi gelişmeler Sevr sendromunun yeniden ortaya çıkmasını ve ABD'ye karşı şüphelerin artmasını tetiklemiştir. 1960'ların ortalarından itibaren Arap ülkeleriyle diplomatik temaslar artırılırken 1967 ve 1973 Arap-İsrail savaşları sırasında ABD'nin İncirlik Üssü'nü kullanımına izin verilmemesi ve 1976 yılında Filistin Kurtuluş Örgütü'nün (FKÖ) tanınması, Türkiye'nin bu dönemde yaşadığı yalnızlaşmaya karşı gösterdiği tepki çerçevesinde ele alınmaktadır.

Türkiye'nin içinde bulunduğu ekonomik ve sosyal kaos ortamının yanı sıra askeri müdahalelerin Türk siyasetine damgasını vurduğu 1960-1980 dönemi, Türk dış politikası açısından aynı zamanda bir "görelî özerklik dönemi" olarak nitelendirilmektedir. Türkiye bu dönemde Batı'ya olan ekonomik ve siyasal bağımlılığını azaltabilmek için Batı politikaları ile çelişen girişimde bulunmuştur. 12 Mart döneminde ABD'nin baskısıyla yasaklanan haşhaş ekiminin Temmuz 1974'te serbest bırakılması, 1964 yılında ABD'nin uyarıları sonucu Kıbrıs'a müdahale etmekten vazgeçilmesinin ardından 1974 yılında Kıbrıs Harekâtı'nın yapılması ve - 12 Eylül darbesinin hemen sonrasında aksi yönde bir tutum takınılacak olsa da- 1979 yılında Yunanistan'ın NATO'nun askeri kanadına dönüşünün reddedilmesi gibi birçok gelişme Türkiye'nin bu yöndeki çabalarını yansıtmaktadır.

AKP iktidarı öncesi dönemde Türk dış politikasının geçirdiği dördüncü ve son evre ise 1980 darbesi sonrası etkili olmaya başlayan aktivizm safhasıdır. Bu dönemde dış politika yapımında son derece etkin konumda olan Turgut Özal, uygulamaya çalıştığı liberal ekonomi politikası ve ılımlı İslam modeli ile Türkiye'nin Ortadoğu'da etkinliğini artırmayı amaçlamıştır. Bu yüzden Türk dış politikasının 1980'li yıllarda "Cumhuriyet tarihinde görülmedik bir hızla İslamcı izler taşımaya başladığı[na]" dair yorumlar dahi yapılmıştır. Bunun yanı sıra, Batı ile bağları koparmadan Orta Asya Türk cumhuriyetleri ve Doğu Avrupa ülkeleriyle de sıkı ilişkiler geliştirilerek dış politikada çok boyutluluk sağlamaya çalışılmıştır. Bu durum bir taraftan Ortadoğu ve İslam ülkeleriyle sıkı ilişkiler geliştirdiği gerekçesiyle Batılılaşma hedefinden uzaklaşıldığı yorumlarına yol açarken, diğer taraftan da -özellikle Özal'ın Körfez Savaşı sırasındaki tutumu göz önüne alındığında- Türk dış politikasının geleneksel tarafsızlık ilkesinin göz ardı edildiği eleştirilerine neden olmuştur.

Ekonomi ağırlıklı, pragmatik, aktif ve çok yönlü bir dış politika izlemeyi tercih eden Özal; Türkiye'nin dış ticaret hacmini ve ticaret ortaklarını artırmak için Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkeleri başta olmak üzere çeşitli ülkelerle ekonomik ilişkilerini genişletmiştir. İthalatı kısıtlama yerine ihracatı teşvike yönelik politikalar uygulayarak ihracata dayalı kalkınmayı hedefleyen Özal hükümetleri, dış ticaretin yönünü de değiştirmiştir. Daha önce büyük oranını ithalatın oluşturduğu dış ticaret daha çok Batı ülkeleriyle yapılırken, 1980'lerin ortalarında toplam ihracatın yarısına yakını Ortadoğu ülkeleriyle yapılır hale gelmiştir. Bu gelişmelere paralel olarak Ortadoğu ülkelerinin yatırımını Türkiye'ye çekmeyi başaran Özal yönetimi, Ortadoğu sermayesinin ülkeye girişinde artışlar yaşanmasına neden olmuştur.

Türkiye bu dönemde aktif ve çok yönlü dış politikasının bir parçası olarak bölgesel ve uluslararası örgütlerdeki etkinliğini de artırmaya çalışmıştır. Bu bağlamda; 1964 yılında kurulan

Kalkınma için Bölgesel İşbirliği (RCD) adlı örgütün ardılı olarak 1985 yılında Türkiye, İran ve Pakistan tarafından kurulan Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'nda (EİT) ve 1969 yılından bu yana faaliyet gösteren İslam Konferansı Örgütü'ndeki (İKÖ) rolünü artıran Türkiye, 1992 yılında Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü'nün (KEİ) kurulmasına da öncülük etmiştir. Bunun yanı sıra, 14 Nisan 1987'de AB'ye tam üyelik için başvuruda bulunulması ise Türkiye-AB ilişkilerine istikrar kazandırmak için atılan adımlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Özal'ın dış politikadaki aktif tutumunun en önemli örneklerinden bir diğerini Ortadoğu ülkelerinin su ihtiyaçlarını karşılayarak bölgesel barışa katkı sağlayacağı düşünülen Barış Suyu Projesi oluşturmaktadır. Seyhan ve Ceyhan nehirlerinden alınan suyu sekiz Arap ülkesine ulaştırmayı amaçlayan 21 milyar dolarlık bu proje, yüksek maliyetinin yanı sıra Türkiye'ye büyük bir siyasi güç kazandıracığı ve bölge ülkelerini Türkiye'ye bağımlı hale getireceğine dair endişeler nedeniyle söz konusu ülkeler tarafından reddedilmiştir. Arap kamuoyunda, Türkiye'nin Arap ülkelerine su satmak yerine Fırat ve Dicle sularının paylaşımı konusunda girişimlerde bulunması gerektiğine dair görüşlerin ağırlık kazanması neticesinde bu projeden olumlu bir sonuç alınamamıştır. Barış Suyu Projesi, hayata geçirilememesine rağmen Türkiye merkezli bir proje olması ve bölgedeki su sorununa bir çözüm oluşturması bakımından önemli bir girişim olarak değerlendirilmektedir. Fakat Güneydoğu Anadolu Projesi'nin (GAP) de benzeri şekilde -Türkiye'nin Fırat ve Dicle nehirleri üzerindeki hâkimiyetinden endişe duyan- Irak ve Suriye tarafından olumsuz tepkiler aldığı düşünüldüğünde bu tip projelerin bölgedeki siyasi ve stratejik hesapların gölgesinde kalarak beklenen etkiyi sağlayamadığı gözlenmektedir.

1980'li yıllarda başladığı ifade edilen aktivizm safhasının 1990'larda da devam ettiğini belirtirken, Doğu Bloku'nun çöküşü ve Soğuk Savaş'ın sona ermesinin söz konusu dönemde Türk dış politikasını önemli derecede etkilediğinin altını çizmek gerekmektedir. 1990'lı yılların başında SSCB, Yugoslavya ve Çekoslovakya gibi çokuluslu sosyalist federasyonların dağılması ve 1991'de Körfez Savaşı'nın patlak vermesi istikrarsızlık ve belirsizliğin hâkim olduğu bir uluslararası düzeni getirirken, Türkiye de bu döneme birçok yeni sorun ve olanakla birlikte girmiştir. Soğuk Savaş'ın bitişi Türkiye'yi bir yandan "tarihsel düşmanlıklarla dolu bir mayın tarlasına" çekerken, diğer yandan da nüfuzunu Kafkasya, Balkanlar ve Orta Asya'ya doğru genişletmek için eşsiz fırsatlar sunmuştur. Soğuk Savaş sonrası dönemde bağımsızlığını yeni kazanan devletlerin ve yeni etnik çatışmaların ortaya çıkmasıyla birlikte daha yoğun bir dış politika gündemi ve değişen uluslararası dengelerle başbaşa kalınmıştır. Körfez Krizi bu noktada Soğuk Savaş sonrası dönemde Türkiye'nin jeostratejik öneminin azaldığına dair ortaya çıkan yorumlar karşısında Türkiye'nin imdadına yetişmiştir.

Körfez Savaşı sırasında ABD önderliğinde Saddam Hüseyin'e karşı kurulan ittifaka destek vererek Ankara'nın uzun zamandır sürdürdüğü "Ortadoğu meselelerine taraf olmama" politikasını bir kenara iten Özal, Türkiye'nin ulaştığı kalkınmışlık düzeyinin bölgede ve dünyada daha güçlü bir konumu sürdürmesine olanak verdiğini düşünerek daha aktif bir dış politika izlenmesi taraftarı olmuştur. Bu savaş sırasında topraklarının NATO dışı bir operasyon için kullanılmasına izin vererek dış politikada tabularını yıkmaya başlayan Türkiye; 1957 yılında Suriye ile yaşanan gerginlikten sonra ilk kez Ortadoğu komşularıyla çatışma durumuna gelmiş ve 1958'deki Lübnan müdahalesinden sonra ilk kez ABD'nin Ortadoğu operasyonlarında yer alma taahhüdünde bulunmuştur. Türkiye böylece Batılı müttefiklerini stratejik öneminin azalmadığına dair ikna edememesi halinde Batı'nın askeri ve ekonomik

yardımdan mahrum kalabileceğini ve buna ilaveten, Batı'nın Kıbrıs ve insan hakları gibi konularda da Türkiye'ye karşı daha sert bir tavır takınabileceğini göz önünde bulundurmıştır.

Türkiye'nin Ortadoğu politikasının Batı'nın çıkarları ile çatıştığı olaylara da sahne olan Özal dönemi, zaman zaman bağımsız bir dış politika yürütüldüğü izlenimi vermiştir. Batı'nın beklentisinin aksine İran ile ilişkilerini bozmaktan kaçınan Türkiye; İran-Irak Savaşı sırasında aktif tarafsızlık politikası yürütmüş, Batı'nın İran ve Libya'yı izole etme politikasına rağmen bu ülkelerle ticari ilişkilerini geliştirmiştir. Arap-İsrail sorununda da Amerikan politikası çizgisinde ayrılarak Filistin devletini ilk tanıyan ülkelerden biri olmuştur. Buna ilaveten, 1980 yılında imzalanan Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması'ndan sonra Türk-Amerikan ilişkilerinin oldukça iyi bir seviyeye gelmesine rağmen Kürt sorunu, Ermeni sorunu, Kıbrıs sorunu ve Kuzey Irak politikası gibi meselelerde özellikle ABD ile yaşanan sorunlar aşılamamıştır.

Türk Dış Politikasının Yeni Vizyonu ve İlkeleri

Türkiye'nin önemli bir jeopolitik etki alanına sahip olduğu ve Osmanlı bakiyesi ülkelerle ortak bir tarihsel ve kültürel geçmişi paylaştığı düşüncülerinden yola çıkarak geliştirilen yeni dış politika anlayışı, geçmiş dönemlere göre daha “proaktif” bir dış politika izlemeyi gerekli kılmıştır. Bu yüzden AKP yönetimi, özellikle Soğuk Savaş sonrası dönem incelendiğinde Türk dış politika yapıcılarının tarafından daha önce de uygulandığı göze çarpan “aktif dış politika” anlayışını bir adım daha öteye taşımayı hedeflemişlerdir. Ayrıca Türkiye'nin güçlü devlet geleneği ve Osmanlı mirasçısı kimliğine vurgu yapılması, Türkiye'nin “bölgesel güç” olma iddiasına da zemin hazırlamıştır.

Osmanlı mirasına yapılan vurgu, bir yandan kimlik temelli olarak değerlendirilirken diğer yandan da bu durumun ortaya çıkmasında artan bölgesel dinamizm ve ekonomik çıkarların belirleyici olduğu tartışılmaktadır. AKP'nin Osmanlı kimliğine yaptığı vurgu, Türkiye'nin Osmanlı Devleti'nin mirasçısı olarak kendi halkı ve Ortadoğu halkları nezdinde itibar kazanmaya yönelik çabalarının bir sonucu olarak da görülmektedir. AKP böylece geçmişte Müslüman halkları bir arada tutan bir güç olarak İslam dünyasında barış ve huzuru sağlayan Osmanlı Devleti'nin vizyonuna sahip olma iddiasını taşımaktadır. Böylesine bir vizyon, Türkiye'nin Batı'dan bağımsız olduğu imajını çizerken, dış politikada kazanılan özgüven sayesinde Batı ile ilişkilerde bir denge unsuru olarak ortaya çıkmaktadır.

Bunun yanı sıra, 2000'li yıllarla birlikte Türkiye'de muhafazakâr kökenli yeni bir ekonomik elitin ortaya çıkması bu durumla ilişkilendirilmekte ve yükselen orta sınıfın Avrupa pazarı yerine gelişmekte olan Ortadoğu pazarına yönelik genişlemeden yana oldukları tartışılmaktadır. AKP hükümetlerinin Ortadoğu ülkeleri ile ekonomik işbirliğini ve ticareti geliştirmeye yönelik çabalarının ardında ekonomik çıkar gruplarının rolü olduğu kabul edilse de Türkiye'deki elit dönüşümünün ekonomik anlamda sınırlılıklar taşıdığı gözden kaçırılmamalıdır. Buna rağmen; Türkiye'nin İran, Irak ve Suriye gibi komşularını “eski düşmanlar” ya da “ötekiler” olarak algılamak yerine potansiyel pazarlar ve partner ülkeler olarak görmesi ve ilişkilerini ekonomik karşılıklı bağımlılık üzerine kurması dış politikasında ekonomik büyümeye öncelik verdiğini göstermektedir.

Bir başka yaklaşıma göre ise Türk dış politikasının değişen vizyonu “Türkiye'nin yeni dönemde sergilediği dış politika yaklaşımının zihinsel arka planında yatan stratejik kültürü” ile ilgilidir.

Söz konusu stratejik kültür, çatışma ve savaşların önlenebilir olduğu varsayımından yola çıkarak yeni dış politika araçlarını ve yumuşak güç kullanımını ön plana çıkarmakta, stratejik çevreden gelen tehditleri fırsatlara çevirmeyi amaçlamakta ve uluslararası örgütlerin uluslararası ilişkilerde daha aktif rol alması gerektiğini vurgulamaktadır. Böylelikle uzlaşmacı ve ekonomik kalkınmacı bir stratejik kültüre sahip olduğu anlaşılan Türkiye'nin bu yaklaşımının, bölgesel ve küresel ölçekte kalıcı barış ve istikrara yaptığı vurgu ve Cumhuriyet'in 100. yılında dünyanın en gelişmiş on ekonomisinden biri olma hedefiyle uyumlu olduğu görülmektedir. AKP dönemi ile birlikte geleneksel Batı uyumlu-savunmacı stratejik kültüründen uzaklaşmaya çalışan Türkiye, çok yönlü kimliğini ön plana çıkararak güvenlik ve rejimi koruma kaygıları nedeniyle ilişkilerini geliştiremediği bölgelere yönelmeye başlamıştır.

Türk dış politika yapıcılarının yeni jeostratejik vizyonu ile birlikte Türkiye'de dış politik dilin de belirgin bir şekilde değiştiği gözlenmiştir. Özellikle AKP dönemi Türk dış politikasının mimarı olarak kabul edilen Ahmet Davutoğlu tarafından sıkça kullanılan ve dönemin dış politika çizgisini belirlemede oldukça faydalı olan kavramlar yeni dış politika dilinin yansımaları olmuştur. Davutoğlu'nun altı temel dış politika prensibi olarak sıralanan güvenlik-özgürlük dengesi, komşularla sıfır sorun, çok boyutlu dış politika, proaktif bölgesel dış politika, yeni diplomatik tarz ve uyumlu diplomasi yeni dış politika anlayışının çerçevesini oluşturmaktadır. Bunların yanı sıra; bu dönemde sıklıkla kullanılan "stratejik derinlik", "merkez ülke", "akil ülke", "yumuşak güç", "ekonomik karşılıklı bağımlılık", "düzen kurucu aktör", "ritmik diplomasi", "entegre dış politika", ve "ben-idraki" gibi birçok kavram Türk dış politikasının yeni vizyonu ve ilkelerinin sınırlarını çizmede kullanılan kavramsal araçlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Türkiye'nin Değişen Ortadoğu Politikası ve Batı ile Uyumu

Ortadoğu ile kurulacak ilişkilerin Türkiye'nin Batılı karakterine zarar vereceği endişesi, Cumhuriyet tarihi boyunca Türk yöneticileri bölgeden uzak durmaya itmiştir. Belirli dönemlerde kendisi istemediği halde Ortadoğu sorunlarının içine çekilen ve bu durumdan rahatsız olan Türkiye, bölgeyle çok fazla "haşır neşir olmak" istemediği için Arap ülkeleriyle kurumsal bir çerçevede işbirliği yapmak üzere örgütlenme fikrini ciddi anlamda bir seçenek olarak görmemiştir. Buna ek olarak, Arap halklarının Osmanlı'ya ihanet ettikleri inancı Türklerin gözünde olumsuz bir Arap imajı oluştururken; diğer taraftan da Osmanlı geçmişinin Arap bağımsızlığını geciktiren bir unsur olarak görülmesi ve sonrasında Türkiye'nin bölgeye Batı adına yaklaşan bir aktör olarak algılanması Arap halklarının gözünde olumsuz bir Türk imajı oluşmasına neden olmuştur. Böylece Türkiye, Batı'nın bir parçası olma hedefi ve İsrail ile kurduğu ilişkiler çerçevesinde Batı'ya yakın durmayı tercih ederken; Arap devletleri ise sömürgeciliğin tasfiyesi ve İsrail meseleleri nedeniyle Batılı devletlerle mücadele içinde olmuşlardır. Türkiye bu çerçevede zaman zaman Ortadoğu ülkeleriyle iyi ilişkiler geliştirmeye çalışmışsa da hiçbir zaman Ortadoğu'yu Batı'nın bir alternatifi olarak görmemiştir.

Türkiye'nin Ortadoğu politikası dönemlere ayrılarak incelendiğinde de Arap ülkeleri ile ilişkilerin inişli çıkışlı bir seyir izlediği açıkça görülmektedir. 1923-46 yılları arasında kapsayan dönemde bölge ülkeleri ile yapılan çeşitli ittifaklara rağmen- Ortadoğu ülkelerinin henüz tamamının bağımsızlığını elde etmemiş olması nedeniyle- diplomatik ilişkiler sınırlı düzeyde kalırken; 1946-67 yılları arasında izlenen ABD eksenli siyaset çerçevesinde Türkiye'nin

bölgeden ciddi anlamda uzaklaştığı gözlenmiştir. Türkiye'nin Batı kampına katılma çabaları çerçevesinde 28 Mart 1949 tarihinde "halkı Müslüman olan ülkeler arasında İsrail'i tanıyan ilk devlet" sıfatını kazanması bu durumu ispatlar nitelikte olmuştur. Ayrıca, 1950'li yıllarda BM nezdinde Cezayir ile ilgili yapılan oylamalarda çoğunlukla Fransa lehine oy kullanan Türkiye; Aralık 1958'de Asya-Afrika ülkeleri tarafından Cezayir'in bağımsızlığı konusunda hazırlanan karar tasarısının oylanmasında da çekimser kalarak Batıcı dış politikasını kararlılıkla sürdürdüğünü ortaya koymuştur.

1967-90 yılları ise Ortadoğu'ya yönelik yeni arayışların başladığı bir dönem olmuştur. Özellikle Kıbrıs konusunda Türkiye'nin yalnız kalması çok taraflı dış politika anlayışının benimsenmesi yönünde bir eğilim ortaya çıkarmış; bunun sonucunda İslam ülkeleri ve Batı dışı diğer devletlerle de ilişkilerin geliştirilmesine önem verilmeye başlanmıştır. Ocak 1975'te Filistin FKÖ'nün tanınması, İKÖ'nün kurulmasına öncülük edilmesi, Kıbrıs Barış Harekâtı sırasında Arap ülkelerinin desteğinin alınmaya çalışılması ve Basra Körfezi'ne yönelik geliştirilen güvenlik politikaları Türkiye'nin bu dönemde Ortadoğu'ya yönelik politikasında daha özgün kararlar almaya başladığının göstergeleri olmuştur. Fakat diğer yandan da 1967 ve 1973 Arap-İsrail Savaşları, 1975-90 arasında yaşanan Lübnan İç Savaşı, 1982'de İsrail'in Lübnan'ı işgali ve 1980-88 yılları arasında yaşanan İran-İrak Savaşı gibi gelişmeler ve büyük devletlerin bu gelişmeler karşısında takındıkları tutum Türkiye'nin Ortadoğu ile ilişkilerini normalleştirmesini engelleyen unsurlar olmuştur. Bunlara ek olarak, 1979 yılında gerçekleşen İran İslam Devrimi ve su sorunu gibi meseleler de Türkiye'nin 1980'li yıllarda bölgeye bakışında belirleyici unsurlar haline gelmiştir.

İki kutuplu dünya sisteminin çöktüğü ve Yeni Dünya Düzeni'nin oluşturulmaya başladığı 1990'lı yıllar ise Türkiye'nin Ortadoğu politikasında dördüncü dönemin başlangıcına işaret etmektedir. Türkiye'nin geleneksel Ortadoğu olaylarına fazlaca karışmama politikasını terk etmesinde etkili olan en önemli dönüm noktası olarak nitelendirilen Körfez Savaşı bu dönemin dış politikasının şekillenmesinde son derece etkili olmuştur. Ayrıca "Türkiye-İsrail ilişkilerinin en hızlı geliştiği dönem" olarak dikkat çeken 90'lı yıllar boyunca Türkiye, ABD'nin yanında bir siyaset izleyerek Ortadoğu'nun şekillenmesinde rol oynamaya çalışmıştır. Suriye ve Irak gibi ülkelerden kaynaklanan güvenlik endişesi nedeniyle İsrail ile stratejik ortaklığa gidilmiş, Türkiye'nin Ortadoğu politikası ancak 1990'lı yılların sonuna doğru daha dengeli bir çerçeveye oturmuştur. Necmettin Erbakan'ın Başbakanlığını yürüttüğü 54. Hükümet döneminde D-8 ve benzeri girişimler aracılığıyla İslam Dünyası ile yakınlaşma çabaları istenilen sonucu vermese de Filistin konusundaki hassasiyet devam ettirilmiş, Ortadoğu ülkeleri ile sorunların giderilmesi yönünde adımlar atılmaya çalışılmıştır. 30 Haziran 1997 ve 11 Temmuz 2002 tarihleri arasında 56. ve 57. Ecevit Hükümetleri Dışişleri Bakanlığı görevini yürüten İsmail Cem, dış politikada yeni bir açılım süreci başlatılmasında aktif rol oynamıştır.

AKP hükümetleri ise Türkiye'nin genişleyen iç ve dış imkânlarını ve bölgesel şartları da göz önünde bulundurarak Batı karşısında Türkiye'nin elini güçlendirecek ilişkiler geliştirme arzusunda olmuştur. Türkiye'nin Ortadoğu'ya sadece "katı güvenlik merkezli" bakmasına neden olarak bölgede hareket alanını sınırlayan sorunların büyük kısmının 2002 seçimleri öncesinde ortadan kalkmış olması bu anlamda AKP'nin işini kolaylaştırmıştır. Böylece, Menderes ve Özal dönemlerinde dış politikada önemli bir yer tutan Ortadoğu bölgesi, AKP iktidarı ile birlikte Türk dış politikasında daha da belirleyici bir konuma gelmiştir.

Batı odaklı bir dış politika izlemenin Türkiye için zaafı oluşturduğunu fark eden AKP iktidarı -dış politikada çok boyutlu ilişkiler geliştirirken- Ortadoğu ile ilişkilerini çok boyutlu bir dış politikanın da ötesine taşımaya başlamış; ortak medeniyet geçmişi ve demokratik normlar üzerinden bölge ile yeni bir yakınlık kurmayı hedeflemiştir. Bu yaklaşımın ardında, Davutoğlu'nun ünlü ok ve yay metaforuyla açıklamaya çalıştığı gibi, Türkiye'nin yayını Asya'ya doğru ne kadar çok gererse okunun Avrupa'ya o denli hızlı gideceği düşüncesi yatmaktadır. Türk karar alıcıları bu noktada daha aktif bir politika izlemeye yönelen unsurlardan bir tanesi de bölgesel gelişmeleri yakından izlememeleri halinde ortaya çıkabilecek fırsatları değerlendiremeyecekleri ve bunun da ötesinde, Türkiye'nin olaylara müdahil olmadığı takdirde söz konusu gelişmelerden zarar görebileceği endişesi olmuştur.

Bir örnekle ifade etmek gerekirse, ABD'nin Irak'ı işgalinin ardından bölgede istediği hâkimiyeti sağlayamaması sonucu Türkiye'nin Ortadoğu'da ortaya çıkan güç boşluğunu doldurmak üzere bölgesel ve küresel güçlerle rekabete itilmesi Türkiye'nin bölgeye yönelik politikasının değişmesine zemin hazırlamış; "Ortadoğu sorunlarından uzak durma" yaklaşımının artık Türkiye'ye sorunların çözümünde yardımcı olmayacağını anlaşılmasında etkili olmuştur. Bu bakımdan, AKP hükümetlerinin bölgeye yönelik yaklaşımlarının Kemalist ve İslamcı tezlerin yarattığı ikilemden kurtulma gayreti neticesinde ortaya çıkan dengeli bir siyasi realizmi temsil ettiği görülmektedir. AKP'nin İslamcı geçmişinin dış politika kararlarına yansıdığı yönündeki analizlerde dahi AB üyelik süreci gibi unsurların da Türkiye'nin Ortadoğu ülkeleriyle yakınlaşmasına katkı sağladığının ifade edilmesi bu durumun bir göstergesidir.

Türk dış politikasında yaşanan değişimde Ortadoğu politikalarının rolü incelendiğinde görülmektedir ki "eksen kayması" iddiaları etrafında şekillenen bu tartışmalar, Türkiye'nin yeni Ortadoğu politikasının Batı ile ilişkilerine etkisi üzerine yoğunlaşmaktadır. Türkiye Ortadoğu ile yakından ilgilendiğinde rahatsızlıklarını Türkiye'nin ekseninin kaydığı yönündeki yorumlarıyla dile getiren Batılı ülkeleri bu algıdan uzaklaştırmak için kullanılan strateji ise Batı ile uyumlu politikalar izlemek yönünde olmuştur. Buna rağmen Türkiye'nin Irak, İran, Suriye ve İsrail gibi ülkelerle ilişkileri incelendiğinde Türkiye'nin zaman zaman dış politikada Batı ile uyumu yakalamakta zorlandığı görülmektedir.

SONUÇ

Türk dış politikası ile ilgili mevcut yazın incelendiğinde, AKP iktidarı ile birlikte Türkiye'nin dış politikasında gözle görülür bir değişim yaşandığına dair genel bir kabul olduğu göze çarpmaktadır. Söz konusu değişimin özellikle Ortadoğu politikalarında dikkat çekici bir biçimde farklılık yarattığı vurgulanmakta ve Türkiye'nin aktif hatta iddialı bir dış politika anlayışına yöneldiği tartışılmaktadır. Türkiye'nin yumuşak gücünü artırma gayretleri kapsamında komşuları ve bölge ülkeleriyle ekonomik ilişkilerini iyileştirmesinin yanı sıra dış politika aktivizmine ve arabulucu rolüne özellikle önem vermesi bu politikaları şekillendiren en önemli unsurlar olarak görülmektedir. AKP'nin ikinci iktidar dönemi ile birlikte dış politikada yaşanan değişimin ise Türkiye'yi eksen kaymasına varan bir noktaya taşıdığı iddia edilmektedir. Türkiye'nin yüzünü Batı'dan çevirerek Doğu'ya döndüğü gerekçesini temel alan bu iddialar, aynı zamanda Ortadoğu ülkeleri ile daha yakın ilişkiler kurarken AB ve İsrail ile ilişkileri belirgin bir biçimde kötüye giden Türkiye'nin dış politikasına getirilen bir eleştiri niteliği kazanmıştır. Böylece eksen kayması kavramı, AKP döneminde gerçekleşen değişimi açıklamak ve bu değişimi eleştirmek için kullanılan bir kavram olarak öne çıkmaya başlamıştır.

Eksen kayması tartışmaları çerçevesinde Türkiye'nin dış politika yöneliminin sorgulanması, son yıllarda Türk dış politikası ile ilgili yapılan birçok çalışma için ilham kaynağı olmuştur. Buna rağmen, eksen kayması kavramının son dönem Türk dış politikasının objektif bir analizini yapmak için tek başına yeterli bir çerçeve sunamadığı göz önünde bulundurularak “değişim” kavramına odaklanılmıştır. Böylelikle Türk dış politikasında tam olarak neyin değiştiğini ve bu değişimin DPA çalışmaları açısından ne ifade ettiği ortaya çıkarılmıştır. Bunun yanı sıra, Türk dış politikasının temel ilkelerinin ve temel belirleyicilerinin ele alınmasıyla birlikte Erken Cumhuriyet döneminin de tartışmaya dâhil edilmesi, bu çalışmada bütüncül bir yaklaşımın tercih edildiğinin vurgulanması bakımından büyük önem taşımaktadır. Zira temel yönelimi konusundaki hassasiyetler dolayısıyla kuruluşundan bu yana iç ve dış politikası mercek altında tutulan ve bu yüzden söz konusu yönelimini en önemli varlık sebeplerinden biri olarak korumaya çalışan Türkiye'nin dönüşümünü yalnızca 10-15 yıllık bir değişime indirgemek yanıltıcı olacaktır. Bu bağlamda Türk dış politikasının 2000'li yıllara gelinceye kadar tarafsızlıktan aktivizme doğru evirilen bir süreci yaşamakta olduğu göz önünde bulundurulacak olursa AKP döneminde “proaktivizmin” öne çıkarılması şaşırtıcı değildir.

AKP iktidarının ilk döneminde AB üyeliği hedefi doğrultusunda bir dış politika yürütülerek AB reformlarının gerçekleştirilmesine öncelik verildiği, daha sonra bu sürecin yavaşladığı ve 2011'den itibaren Arap Baharı'nın Türk dış politikası üzerinde önemli sınırlılıklar oluşturduğu göz önüne alındığında AKP döneminin kendi içinde de dönemlere ayrılarak incelenebileceği göze çarpmaktadır. Buna rağmen, bu çalışmada söz konusu süreçlerin birbirlerinin tamamlayıcısı olduğu düşünülerek AKP dönemi de bir bütün olarak ele alınmaya çalışılmıştır. Burada altı çizilmek istenen nokta; AKP'nin 2002 yılından beri ülke ekonomisinin büyümesine paralel olarak Türkiye'yi bölgesel ve küresel anlamda daha etkin bir konuma getirmeyi hedeflediği, ancak bu hedefin tam olarak gerçekleştirilmesi durumunda Türkiye'nin farklı bir uluslararası rol edinebileceği ya da dış politikasını farklı bir hedef çerçevesinde yönlendirebileceğidir. Bir başka deyişle, Türkiye dış politikasında radikal bir değişim için ihtiyacı olan özerkliği ve gücü henüz elde edememiştir. Bu yüzden, Türkiye'nin AKP yönetiminde Ortadoğu siyasetine bağımsız olarak yön verme çabaları ve bölgesel bir lider olarak öne çıkma girişimleri inkâr edilmese de bu çabaların istenen sonuçları vermediğinin gözlenmesi Türk dış politikasında radikal bir değişim yaşandığını iddia etmenin güçlüğünü ortaya koymaktadır.

Bu bağlamda Türkiye'nin uluslararası yöneliminin ve temel dış politika hedeflerinin değişmediği sonucuna varılırken, asıl değişimin dış politikada yeni araçların ve yöntemlerin kullanılmaya başlamasıyla ortaya çıktığı savunulmaktadır. Önceki dönemlere göre daha faal bir dış politika anlayışının benimsenmesi, çok boyutlu ilişkilerin geliştirilmesi, karşılıklı bağımlılığın artırılması amacıyla ticaretin öne çıkarılması ve yumuşak gücün artırılmasına önem verilmesi bu noktada yaşanan değişimi ispatlar niteliktedir.

Bu tartışma çerçevesinde öncelikle Türkiye'nin son dönemde dış politikada yaşadığı değişimin - eksen kayması kavramıyla örtüştüğü düşünülen- “uluslararası yönelim değişimi” boyutuna ulaşmadığı savunulmuştur. Bu noktada ilk olarak Türkiye'nin halen bir Batı müttefiki olduğu ve dolayısıyla bir NATO üyesi ve AB aday ülkesi olarak “Batılı devletler topluluğunun saygın bir üyesi olma hedefini” sürdürdüğüne dikkat çekilmiştir. İkinci olarak da Türkiye'nin uluslararası sistemdeki rolü ve dış politikadaki kapasitesine bağlı olarak henüz bir bölgesel güç ya da küresel güç olma imkânını elde edememesi, uluslararası yöneliminin değişmediğinin bir

göstergesi olarak ortaya konmuştur. Bu nedenle, ancak Türkiye'nin uluslararası sistemdeki ya da uluslararası ittifaklardaki rolünün/yerinin değişmesi sonucunda bu boyutta bir değişimin ortaya çıkabileceği öngörülmektedir.

Türk dış politikasının uluslararası yöneliminde son dönemde bir değişiklik yaşanmadığı ifade edildikten sonra, ikinci olarak, Türkiye'nin bölgesinde lider rolü oynamayı amaçlamasına rağmen bölgedeki temel önceliklerinin ve bölgesel gelişmeler karşısındaki tutumunun değişmediği göz önüne alınarak dış politikada bir "amaç/problem değişikliği" yaşamadığı öne sürülmüştür. Zira Türkiye Ortadoğu'ya farklı bir vizyonla yaklaşmayı denese de Irak'ın toprak bütünlüğü, İran'ın dengelenmesi, Filistin meselesinin çözümü ve bölgesel istikrar konularında önceki yıllara benzer bir tutum sergilemektedir. Ayrıca Türkiye'nin tutumundan bağımsız olarak, bölgesel meselelerdeki belirsizliği giderebilecek ve sorunların çözümüne katkı sağlayacak ciddi gelişmelerin yaşanmamış olması da Türk dış politikasının yöneldiği sorunların değişmesi ya da ortadan kalkmasını engelleyerek "amaç/problem değişikliği" boyutunda bir değişim yaşanmasının önüne geçmiştir. Özellikle Arap Baharı sürecinde dış politikasının sınırlılıkları ile yüzleşen Türkiye, bu boyutta bir değişimden bir adım daha uzaklaşırken, bu yüzden Türkiye'nin bölgesel liderlik iddiaları da ciddi eleştirilerin hedefi olmuştur.

Yine de tüm bunlar göz önünde bulundurulduğunda karşımıza şu soru çıkacaktır; Türkiye bu değişimi başarılı bir şekilde gerçekleştirebilmiş midir? Süreç hala devam ettiği için bununla ilgili kesin bir yargıda bulunmak mantıksız olacaktır ama gerçekleşen olaylar göstermektedir ki bu konuda daha alacağımız oldukça yol bulunmaktadır.

Nihayetinde Türkiye'nin iç politikadaki sorunlarını çözmeden dış politikadaki sorunlarından kurtulamayacağı açıkça görülmektedir. Günümüzde, adına ne denilirse denilsin Kürt sorunu çözülmediği sürece dış politikada sürekli karşıtlıklara yol açacaktır. Türkiye'nin iç politikasında karşılaştığı en büyük sorunu olan Kürt sorunu yabancı devletlerin müdahalesine açık kalmaya devam etmekte ve dış güçler bu durumu kendi lehlerine kullanmaktan çekinmemektedirler. Dış politikada daha kesin adımların atılmasının yolu iç politikadaki sorunları çözmekten geçer. Türkiye de toplumunun ayrışmasına sebep olan bu sorunu demokratik yollarla çözmediği sürece dış politikada arzuladığı etkin rolü oynayamayacaktır. Açıkça görülmektedir ki Türkiye'nin dış politikada model ülke olmasının yolu bu sorunun çözülmesinden geçmektedir.

KAYNAKLAR

- Adler, Emanuel, *Communitarian International Relations*, Routledge, New York, 2005.
- Ahmad, Feroz, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Sarmal Yayınevi, İstanbul 1995.
- Aka, H. Burç, "Soğuk Savaş Sonrası Türk Dış Politikasının Değişen Paradigmaları", *Türk Dış Politikasında Yeni Yönelimler: İki Kutuplu Sistem Sonrası Türk Dış Politikası*, Derleyen: Hasret Çomak-Caner Sancaktar, Beta Yayınları, İstanbul 2013.
- Aksu, Muharrem, "Türk Dış Politikası Karar Alma Mekanizmasında Türk Silahlı Kuvvetlerinin Etkinliği ve 2003 Sonrası Değişim", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 17, Sayı 3, 2012, ss. 441-465.
- Altınkaş, Evren, "Tarih Boyunca ABD-Suriye İlişkileri", *Arap Baharı ve Suriye*, Derleyen: Barış Adıbelli, IQ Yayıncılık, 2012, s. 137-151.
- Altunışık, Meliha B. ve Martin, Lenore G., "Making Sense of Turkish Foreign Policy in the Middle East under AKP", *Turkish Studies*, Cilt 12, Sayı 4, Aralık 2011, ss. 569-587.
- Altunışık, Meliha B., "Worldviews and Turkish Foreign Policy in the Middle East", *New Perspectives On Turkey*, No. 40, 2009, ss. 171-194.
- Aras, Bülent, "The Davutoğlu Era in Turkish Foreign Policy", *Insight Turkey*, Cilt 11, Sayı 3, 2009, ss. 127-142.
- Ataman, Muhittin, "Özalist Dış Politika: Aktif ve Rasyonel Bir Anlayış", *Bilgi Dergisi*, Cilt 5, Sayı 2, 2003, ss. 49-64.
- Aydın, Mustafa, "Determinants of Turkish Foreign Policy: Historical Framework and Traditional Inputs", *Middle Eastern Studies*, Cilt 35, Sayı 4, 1999, ss. 152-186.
- Bağcı, Hüseyin ve Sinkaya, Bayram, "Büyük Ortadoğu Projesi ve Türkiye: AK Parti'nin Perspektifi", *Akademik ORTA DOĞU*, Cilt 1, Sayı 1, 2006, ss. 21-37.
- Bagdonas, Özlem Demirtaş, "A Shift of Axis in Turkish Foreign Policy or A Marketing Strategy? Turkey's Uses of Its 'Uniqueness' vis-à-vis the West/Europe", *Turkish Journal of Politics*, Cilt 3, Sayı 2, Kış 2012, ss. 111-132.
- Bayramoğlu, Ali, "Yeni Türk Dış Politikasının Üç Temel Taşı", *Aksiyon*, 21 Haziran 2010.
- Cohen, Bernard C. ve Harris, Scott A. , "Foreign Policy", *Handbook of Political Science*, Derleyen: Fred I. Greenstein ve Nelson W. Polsby, Addison-Wesley, Reading 1975.
- Çakmak, Haydar, "Türk Dış Politikasında Karar Alma ve Uygulama Yöntemleri, Türk Dış Politikası (1919-2008), Derleyen: Haydar Çakmak, Platin Yayınları, Ankara 2008, ss. 39-43.
- Çalış, Şaban H., "Ulus, Devlet ve Kimlik Labirentinde Türk Dış Politikası", *Türkiye'nin Dış Politika Gündemi: Kimlik, Demokrasi, Güvenlik*, Derleyen: Şaban H. Çalış, İhsan D. Dağı, Ramazan Gözen, Liberte Yayınları, Ankara 2001, ss. 3-34.
- Çandar, Cengiz, "Türk Dış Politikasında 'Eksen' Tartışmaları: Çok Kutuplu Dünya İçin Yeni Bir Vizyon", *SETA Analiz*, Sayı 16, Ocak 2010.

- Davutoğlu, Ahmet, *Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu*, 44. Baskı, Küre Yayınları, İstanbul 2010.
- Davutoğlu, Ahmet, "Turkey's Foreign Policy Vision: An Assessment of 2007", *Insight Turkey*, Cilt 10, Sayı 1, 2008, ss. 77-96.
- Erol, Mehmet Seyfettin ve Ozan, Emre, "Türk Dış Politikasında Süreklilik Unsuru Olarak Siyasal Rejim", *Gazi Akademik Bakış*, Cilt 4, Sayı 8, Yaz 2011, ss. 13-38.
- Gönlübol, Mehmet, "1983-1990 Dönemi: Türkiye'nin 1980'li Yıllardaki Dış Politikasının Bir Değerlendirmesi", *Olaylarla Türk Dış Politikası*, 9. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara 1996, ss. 609-632.
- Gönlübol, Mehmet, "1983-1990 Dönemi: Türkiye'nin 1980'li Yıllardaki Dış Politikasının Bir Değerlendirmesi", *Olaylarla Türk Dış Politikası*, 9. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara 1996, ss. 609-632.
- Hermann, Charles F., "Changing Course: When Governments Choose to Redirect Foreign Policy", *International Studies Quarterly*, Cilt 34, Sayı 1, Mart 1990, ss. 3-21.
- İnat, Kemal, "Türk Dış Politikasının Kapasitesinin Dönüşümü: AK Parti Dönemi", *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, Mayıs 2014, ss. 1-24.
- Keyman, Fuat, "Türk Dış Politikasında Eksen Tartışmaları: Küresel Kargaşa Çağında Realist Proaktivizm", *SETA Analiz*, Sayı 15, Ocak 2010.
- Meral, Ziya - Paris, Jonathan, "Decoding Turkish Foreign Policy Hyperactivity", *The Washington Quarterly*, Ekim 2010, Cilt 33, Sayı 4, ss. 75-86.
- Oğuzlu, Tarık, "Komşularla Sıfır Sorun Politikası: Kavramsal bir Analiz", *Ortadoğu Analiz*, Cilt 4, Sayı 42, Haziran 2012, ss. 8-17.
- Okutan, Cevat ve Ereker, Fulya, "Türk Dış Politikasının Belirlenmesinde Rejim Unsuru", *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl 4, Sayı 8, Güz 2005/2, ss. 189-204.
- Özcan, Mesut ve Usul, Ali Resul, "Understanding the 'New' Turkish Foreign Policy: Changes within Continuity, Is Turkey Departing from the West?", *USAK Yearbook of International Politics and Law*, Cilt 4, 2011, ss. 159-185.
- Şöhret, Mesut, "AKP Dönemi Türk Dış Politikası", *Türk Dış Politikasında Yeni Yönelimler: İki Kutuplu Sistem Sonrası Türk Dış Politikası*, Derleyen: Hasret Çomak-Caner Sancaktar, Beta Yayınları, İstanbul 2013, ss. 79-128.
- Zürcher, Erik Jan, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, Çev. Yasemin Saner Gönen, 13. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2002.